

УДК 94(100)«1938/1939»

UDC

DOI: 10.17223/18572685/52/21

ПИТАННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ РОЗРАХУНКАХ ПОЛЬЩІ (ЖОВТЕНЬ 1938 – БЕРЕЗЕНЬ 1939 р.)

В.В. Трофимович¹, Л.В. Трофимович²

¹Національний університет «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2

E-mail: v.trofymovych@rambler.ru

²Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана
П. Сагайдачного

Україна, 79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32

E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

Авторське резюме

У ході чехословацької кризи, висунувши територіальні претензії до Чехословаччини і поділяючи позицію нацистського керівництва про те, що ця країна має зникнути з карти Європи, Польща фактично солідаризувалася з Німеччиною. Зайнявши Тешинську Сілезію, вона опинилась у міжнародній ізоляції, не помічала насуваючої на неї небезпеки. Після проголошення автономії Підкарпатської Русі у жовтні 1938 р. польська дипломатія здійснювала кроки, спрямовані на приєднання краю до Угорщини з метою встановити з останньою спільний кордон, який би ліквідував у зародку небезпеку появи «українського П'ємонту», відрізав Чехословаччину від її союзника по Малій Антанті – Румунії, створив бар'єр у вигляді «нейтрального блоку» на шляху ймовірної німецької агресії. Активна підготовка й участь Польщі у ліквідації державності Карпатської України, розрекламоване в пресі задоволення з приводу встановлення спільного кордону з угорцями, інформація про жорстокі розправи її військовиків і поліцейських над захисниками краю – усе це сприяло наростанню ворожнечі до цієї держави з боку української спільноти, особливо на фоні різкого загострення німецько-польських і, навпаки, поліпшення німецько-радянських відносин.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Чехословаччина, Польща, Угорщина, Німеччина, «український П'ємонт», автономія, спільний кордон.

ВОПРОС ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ РАСЧЕТАХ ПОЛЬШИ (ОКТАБРЬ 1938 г. – МАРТ 1939 г.)

В.В. Трофимович¹, Л.В. Трофимович²

¹ Национальный университет «Острожская академия»
Украина, 35800, Ровненская обл., г. Острог, ул. Семинарская, 2
E-mail: v.trofymovych@rambler.ru

² Национальная академия сухопутных войск им. гетмана
П. Сагайдачного
Украина, 79012, г. Львов, ул. Героев Майдана, 32
E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

Авторское резюме

В ходе чехословацкого кризиса, выдвинув территориальные претензии к Чехословакии и разделяя позицию нацистского руководства о том, что эта страна должна исчезнуть с карты Европы, Польша фактически солидаризировалась с Германией. Заняв Тешинскую Силезию, она оказалась в международной изоляции, не замечала надвигающейся на нее опасности. После провозглашения автономии Подкарпатской Руси в октябре 1938 г. польская дипломатия осуществляла шаги, направленные на присоединение края к Венгрии, с целью установить с последней общую границу, которая ликвидировала бы в зародыше опасность появления «украинского Пьемонта», отрезала Чехословакию от ее союзника по Малой Антанте – Румынии, создала барьер в виде «нейтрального блока» на пути вероятной германской агрессии. Активная подготовка и участие Польши в ликвидации государственности Карпатской Украины, разрекламированное в печати удовлетворение по поводу установления общей границы с венграми, информация о жестокой расправе ее военных и полицейских над защитниками края – все это способствовало нарастанию враждебности к этому государству со стороны украинского общества, особенно на фоне резкого обострения германо-польских и, наоборот, улучшения германо-советских отношений.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, Чехословакия, Польша, Венгрия, Германия, «украинский Пьемонт», автономия, общая граница.

QUESTIONS ABOUT SUBCARPATHIAN RUS' IN FOREIGN POLICY CALCULATIONS OF POLAND (OCTOBER 1938 – MARCH 1939)

V.V. Trofymovych¹, L.V. Trofymovych²

¹The National University of Ostroh Academy

2 Seminarska Street, Ostroh, Rivne region, 35800, Ukraine

E-mail: v.trofymovych@rambler.ru

²Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

32 Heroiv Maidanu Street, Lviv, 79012, Ukraine

E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

Abstract

Poland practically allied with Germany during the Czechoslovak crisis, having put forward territorial claims to Czechoslovakia and sharing the position of the Nazi leadership that this country should disappear from the European map. After occupying Teshinskaya Silesia, Poland was in international isolation, without noticing the coming danger. When the autonomy of Subcarpathian Rus' was proclaimed in October 1938, Polish diplomacy took steps aimed at annexing the region to Hungary in order to establish the last common border, which would nip in the bud the danger of the "Ukrainian Piedmont", cut off Czechoslovakia from Romania, which was its ally in the Little Entente, and create a "neutral bloc" on the way of probable German aggression. The factors that contributed to the growing hostility to Poland in the Ukrainian society, especially in the context of a dramatically deteriorated German-Polish and, conversely, improved German-Soviet relations included the active preparation and participation of Poland in the liquidation of the Carpathian Ukraine statehood, the approved establishment of the common border with Hungary, and the information about the brutal massacre of its military and police over the region's defenders.

Keywords: Subcarpathian Rus', Czechoslovakia, Poland, Hungary, Germany, "Ukrainian Piedmont", autonomy, common border.

Вітчизняна та зарубіжна історіографії мають певний науковий добробок, присвячений Підкарпатській Русі міжвоєнного періоду. Серед авторів, які вивчали окремі аспекти теми, слід насамперед виділити українських істориків О. Богіва і В. Задорожного (Богів, Задорожний 1999), М. Вереша (Вереш 2004), М. Швагуляка (Швагуляк 2000), російських – В. Мар'їну (Мар'їна 2003), А. Пушкаша (Пушкаш 2006),

польських – Д. Домбровського (Домбровський 2012), Є. Куплінського (Kupliński 1996). Проте залишається недостатньо дослідженою позиція Польщі стосовно цього краю у період міжнародної політичної кризи, що переросла у світову війну.

Автори поставили за мету охарактеризувати ставлення Польщі до державотворчих процесів у Підкарпатській Русі після Мюнхенської конференції, дипломатичні зусилля офіційної Варшави, спрямовані на встановлення спільного польсько-угорського кордону і ліквідації «українського П'ємонту».

Після Мюнхенської конференції в чехословацькій кризі наступив новий етап: в епіцентр внутрішньополітичних колізій та складного міжнародного протиборства, як зауважив М. Швагуляк, у цей час висунулась справа Закарпатської України (Швагуляк 2000: 300). Польща й Угорщина з посиленою енергією стали добиватись територіального переділу в зоні Підкарпатської Русі, яка входила до складу Чехословаччини, з тим, аби одержати спільний кордон, що «відрізає» би останню від Румунії, її союзника по Малій Антанті (Системная история 2006: 295).

Як відомо, 8 жовтня на спільному засіданні представники Руської й Української Центральних народних рад одноставно вирішили «домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала і одержить Словаччина на основі прилог, долучених до цього протоколу. Постановлено вимагати від чехословацького правительства безвідкладного сповнення цих домагань» (Нова Свобода 1938).

Увечері 10 жовтня 1938 р. радіо Праги повідомило, що Чехословаччина стала федерацією трьох народів: чехів, словаків й українців, а наступного дня була надана автономія Підкарпатській Русі, визнано її уряд. Після ухвалення парламентом «Конституційного закону у формі поправки до Конституції ЧСР від 22 листопада 1938 р. про автономію Підкарпатської Русі» № 328 Чехословаччина перетворилась у федеративну державу з трьох частин: Чехії, Словаччини і Підкарпатської Русі. Цей закон регламентував склад уряду Підкарпатської Русі і його повноваження, вибори і діяльність сойму, розмежування функцій між урядом у Празі та автономним урядом (Тернистий шлях 2007: 21). Назва «Карпатська Україна» була запроваджена розпорядженням уряду А. Волошина 30 грудня і вживалася паралельно з назвою «Підкарпатська Русь» (Марьина 2003: 7).

«Народ вірив, що надходить новий період його історії, – згадував Д. Куп'як про реакцію українців на події в краї. – ...Зморені цілоденною тяжкою працею, селяни вечорами квапилися до читальні чи кооперативи, аби почути найновіших вісток про наше Закарпаття» (Куп'як 1991: 68).

Як зазначають О. Богів і В. Задорожний, від середини жовтня 1938 р. у середовищі українофільської течії на Підкарпатті формується прони-мецька зовнішньополітична орієнтація. Причини цього вони вбачають у наступному: відносній прони-мецькій орієнтації як Чехословацької держави взагалі, так і її федеральних органів у післямюнхенський період, особливо за часів президентства Е. Гахи; потребі зовнішньої міцної протидії домаганням Будапешта та Варшави стосовно території краю; наявності з боку Берліна хоч і не широкі кроків на підтримку українських визвольних змагань; існуванням прони-мецьких традицій серед частини організацій української діаспори, які налагодили контакти з українським рухом на Закарпатті (Богів, Задорожний 1999: 20).

Проголошення автономії, на думку В. Косика, відбулося у період, коли західні дипломати займалися здогадами про найближчі плани нацистів і засоби захисту своїх країн від можливого конфлікту з Німеччиною. Оскільки переважало твердження, що остання піде на захоплення України, то вищезгадана подія розцінювалася як німецька ідея, перший етап на шляху завоювання Радянської України (Косик 1993: 59–60).

Окреслену ситуацію певною мірою підтверджує короткий звіт повпреда СРСР у Німеччині про тутешнє політичне життя в жовтні 1938 р. Зокрема, зазначалося, що стала проявлятися особлива позиція Берліна «в питанні Карпатської Русі (перейменованої за наполяганням німців в Україну)», який, не потребуючи вже підтримки Польщі та Угорщини, став опиратися розподілу краю між ними. Своєю чергою, вказувалося далі у звіті, така позиція дала підстави серії чуток про нові агресивні плани нацистів на Сході. Йшлося про очікуваний тиск на Румунію, подальшу фашизацію Угорщини, «плани створення “незалежної” України з карпатської частини з приєднанням частин Польщі і Румунії і подальшою експансією в бік СРСР» (Год кризиса 1990: 265).

Як впливало з одержаного 1 грудня 1938 р. 5-м відділом Головного управління держбезпеки НКВС агентурного повідомлення, «Гітлер і Ріббентроп рішуче готуються до нападу на Радянську Україну навесні майбутнього року, для чого в якості плацдарму буде використана Прикарпатська Україна» (Рассекреченные документы 2009: 427).

З особливим занепокоєнням автономію краю, а також ідею створення «Великої України» зустріла Польща, котра боялась їхнього впливу на західноукраїнські землі і яка й раніше уважно відстежувала український рух на Закарпатті. Наприклад, згідно інформації її Міністерства закордонних справ від 3 лютого 1938 р., у Празі став виходити новий український журнал «Українська Родина», що видавався «крайніми націоналістами», які згуртувалися навколо журналу «Пробоєм» і представляли молодь Східної Малопольщі і

Підкарпатської Русі. «Цей журнал має завдання відновити вартість українського народу, пропагувати українську державу від Кавказу до Попряду, поборювати нинішніх окупантів українських земель і усувати соціалістичні впливи на українське суспільство. Журнал є виразно антипольським» (AANA 1938: 6).

Стурбованість офіційної Варшави відобразила і замітка «Провокації прибулих українських елементів», яку надрукувала «Gazeta Polska» 19 жовтня, і де, зокрема, повідомлялось, що на території Закарпаття «помітний наплив чужого українського елемента, завданням якого, здається, є поширення неспокою серед руського населення» (CAW 1938: 38; Prowokacje przybyłych 1938).

Своєю чергою, МЗС Польщі інформувало своє посольство у Празі, що 29 вересня звідти до Східної Малопольщі виїхало «20 українських агітаторів, які мають кошти, а також таємні інструкції на зразок німецько-судетських таємних організацій» (AANA 1938: 6).

Як випливало з листа редактора львівської газети «Нова зоря» О. Назарука до ректора духовної семінарії в Станіславові о. А. Бойчука від 13 жовтня 1938 р., «тутешні поляки надзвичайно занепокоєні враженням, яке на нашій народі викликають події за Карпатами... Є вісті про оживлення наших в цілім краю. Тут у Львові навіть малі діти цікавляться українською державою за Карпатами, а трохи старші хлопці втікають з дому, щоб пристати до тамошнього легіону» (Цит. за: Швагуляк 2000: 302).

Серед повідомлень, що надходили в 2-й відділ Головного штабу збройних сил Польщі, все частіше звучали тривожні нотки: «Повстанський рух на Підкарпатській Русі набирає щораз загрозливіших розмірів»; «Повстання на Підкарпатській Русі розширюється на кордоні з Румунією» (CAW 1938: 10) тощо.

Для польського політикуму, зокрема ендеків, не було сумнівів у тому, що ініціатором гасла «Велика Україна» є Берлін, оскільки, мовляв, «немає українського народу й української території», а, отже, висування українського питання є «німецькою інтригою» (Nowak 2000: 14).

22 жовтня посол Польщі у Берліні Ю. Ліпський повідомив міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа: його уряд вважає, що Підкарпатська Русь має відійти до Угорщини. Так Варшава розпочала відому політику за встановлення спільного кордону з «історичним другом» Угорщиною (Косик 1993: 60).

Надто красномовне, на наш погляд, польське бачення карпато-українського питання було викладене 11 жовтня 1938 р. на сторінках львівського видання «Wiek Nowy». «В угорських претензіях до Чехословаччини, – читаємо тут, – є одна річ великої політичної ваги –

це Підкарпатська Русь. Цей край має ключову позицію в Середній та Східній Європі. Польську Сілезію навіть не порівняти з нею. Цей край означав для чехів з'єднання з СРСР. На випадок його розвалу і створення української держави чехи зробили б негайний розворот у своїй національній політиці, здійснивши українізацію Русі. Замість Москви чеські шляхи вели б до Києва. Наша Галичина опинилася б тоді між двох вогнів!.. Коли сьогодні українці висувають вимоги до самовизначення Русі, коли вони говорять про незалежність, або хоча би про автономію, хоча ці вимоги з позиції українців є логічними, то польський інтерес повинен тут поставити тверде “ні”» (Wiek Nowy 1938).

Значний інтерес становить віднайдене в архівних фондах звернення 17 послів і сенаторів південно-східних земель Другої Речі Посполитої до міністра військових справ Т. Каспжицького 24 лютого 1939 р. у справі Карпатської України. «З частини Закарпатської Русі, – вказувалося тут, – створена майже незалежна держава – “Закарпатська Україна” – і надано їй виразно характер П'ємонту для створення Великої України під німецьким протекторатом» (AANc 1939: 99).

На десяти сторінках цього, по суті, програмного документу обґрунтовувалися політичні, геополітичні, економічні, стратегічні, військові аргументи на користь приєднання краю до Польщі, оскільки, мовляв, Закарпатська Україна є «запальним вогнищем неспокою, котре загрожує державі збройною, небезпечною агресією». До того ж її уряд «очолив запеклий ворог польського народу о. Волошин і йому подібні» (AANc 1939: 98).

Звернення закінчувалося закликом захопити край: «Треба міцно стати ногами за Карпатами. Польща мусить це вчинити, якщо не хоче, аби завтра з-поза Карпат насунулася загроза не лише її кордонам, але і її незалежності» (AANc 1939: 107).

В історіографії залишається дискусійним питання, яка зі сторін – польська чи угорська – першою виступила з ідеєю спільного кордону. На думку Є. Куплінського, усе промовляє за те, що авторство проекту належало польській дипломатії; його основою було прагнення до вигідної для Варшави зміни укладу сил у Центральній і Південно-Східній Європі (Kupliński 1996: 67). Це частково підтвердив і міністр закордонних справ Другої Речі Посполитої Ю. Бек, який дещо пізніше, у 1939 р., загадував: «Угорці не могли наважитись на здійснення дуже енергійних кроків. Наші розмови з ними були незмірно складними, оскільки їхній уряд кидався в крайнощі: від програмних настроїв до плекання найбільш фантастичних планів, вимагаючи від нас, аби ми збройним шляхом окупували Закарпатську Русь і Словаччину, щоби потім віддати їх Угорщині» (Sprawa Polska 1958: 48).

Своєю чергою, 7 жовтня 1938 р. посол Угорщини у Варшаві А. Хорі повідомляв своєму міністру закордонних справ К. Кані, що поляки рекомендують негайно розпочати «широкий саботаж» на Закарпатті і обіцяють активно підключитися до цієї акції (Тернистий шлях 2007: 142–143). Наступного дня польський посол у Лондоні Е. Рачинський відвідав Форін-офіс з проханням підтримати зазіхання Угорщини на все Закарпаття (Пушкаш 2006: 169).

10 жовтня, тобто через тиждень після вступу польських військ на Заолззя, начальник Головного штабу збройних сил країни віддав наказ про підготовку диверсійних дій на території Підкарпатської Русі. Того ж дня угорський воєнний аташе в Польщі Б. Лендьєл доповідав своєму начальнику Генштабу про те, що, згідно отриманої інформації, в Мукачево і Ужгород будуть направлені польські військовики у цивільному одязі, а також спецгрупи, які складатимуться з добровольців, з метою здійснення вибухів та інших підіривних дій. Причому польська сторона обіцяла активізувати свою діяльність, як тільки угорські підіривні загони розпочнуть бойові операції (Венгрия 1962: 113; Тернистий шлях 2007: 144; Домбровський 2012: 156–157).

Отже, диверсійно-терористична діяльність поляків та угорців була складовою частиною вищезазначеного плану встановлення спільного кордону.

Прагнення безпосереднього сусідства з угорцями не впливало лише з бажання ліквідації небезпеки утворення «українського П'ємонту» і запобігання обходження Польщі з флангу ворожими силами. Частково воно пояснювалось побоюванням використання української проблеми нацистським керівництвом. Вирішальною, проте, мірою це впливало з концепції Ю. Бека стосовно створення бар'єру для гітлерівської агресії з допомогою «нейтрального блоку», названої пізніше концепцією «Третьої Європи» або «Міжмор'я». Спільний же кордон з Угорщиною мав скласти істотний чинник впровадження її в життя (Злепко 1994: 253; Мар'яна 2003: 7; Batowski 1977: 84–99; Kupliński 1996: 66). У ній керівник МЗС вбачав «оборонний мур від німців» (Noël 1966: 163).

Ідея спільного польсько-угорського кордону наштовхувалась, проте, на спротив не лише Чехословаччини, але й Румунії, яка на південному сході межувала з Україною. Будучи сусідом і союзником першої, вона могла звідти безперерійно постачати зброю, вироблену її воєнною промисловістю. У разі анексії Закарпаття цей шлях був би перекритий. Крім того, румуни побоювались, що територіальні апетити Угорщини можуть поширитись і на їхню країну (Diariusz 1972: 386; Batowski 1977: 88; Kupliński 1996: 66). Навіть Ю. Бек під час осіннього візиту до Бухареста не міг змінити негативного ставлення тутешніх лідерів до

вищезгаданій ідеї. Останні бажали, аби цей край краще б окупувала Польща (Tomaszewski 1979: 62).

26 листопада 1938 р. польський посол у Бухаресті Р. Рачинський обговорював «українське питання» з міністром закордонних справ Румунії П. Комненом. Посилаючись на думку короля, керівник МЗС висловив міркування про доцільність зменшення території СРСР і утворення окремої «української держави», яке цілком підтримав Р. Рачинський. «Безперечно, – заявив поляк, – далекосяжні перетворення на території нинішніх Рад можливі, і чим швидше Польща та Румунія узгодять свої точки зору і тактику в цьому питанні, тим більше вони зможуть зробити...» (Год кризиса 1990: 17).

Дещо пізніше, 14 грудня, Р. Рачинський інформував своє керівництво про останню аудієнцію у короля Кароля II: «Стосовно проблеми польсько-угорського кордону, то аргументи Румунії такі серйозні, що іноді важко відшукати потрібні контраргументи. Румуни побоюються, що наслідком зміцнення Угорщини, яке б дало досягнення кордону з Польщею, було б зростання угорських ревізіоністських тенденцій, також небезпечне з точки зору внутрішньополітичного впливу Угорщини на певні політичні напрямки в Румунії» (Diariusz 1972: 386). Характеризуючи політичні настрої в останній, посол зазначив, що «основним лейтмотивом усіх бухарестських розмов є українська проблема, яка збуджує загальне занепокоєння» (Diariusz 1972: 386).

Незважаючи на негативне ставлення Бухареста до ідеї спільного польсько-угорського кордону, Ю. Бек продовжував курс на ліквідацію автономної Карпатської України. Свою позицію польському послу в Будапешті він мотивував наступним чином: «Польсько-румунський союз тривкий, але зобов'язує нас лише стосовно СРСР» (AANb 1938: 4).

Однак головною перешкодою на шляху загарбницьких планів Польщі й Угорщини була Німеччина. Один з радників її МЗС Е. Верман на початку жовтня склав доповідну записку уряду про долю Закарпаття. В ній останнє пропонувалось включити до складу «незалежної Словаччини», щоб не допустити встановлення спільного польсько-угорського кордону, який, мовляв, суперечив інтересам райху. Не виключалась можливість приєднання краю і до складу Угорщини, але лише після поглиблення німецько-угорських відносин (Гранчак 1995: 268).

Непідтримку Берліном угорських претензій на всю Словаччину і Закарпаття А. Пушкаш пояснював тим, що Третій райх вважав за необхідне зберегти автономну Карпатську Україну під своїм необмеженим контролем, створивши таким чином бар'єр між Польщею та Угорщиною і змусивши останню бути більш поступливою стосовно нього (Пушкаш 2006:183).

Негативна оцінка позиції польського уряду під час чехословацької кризи була дана радянською стороною. Про це свідчить, наприклад, об'ємна інформація шефа II відділу Головного штабу полковника Т. Пелчинського на ім'я генерального інспектора збройних сил і міністра військових справ Другої Речі Посполитої про внутрішню ситуацію в СРСР за жовтень-грудень 1938 р. У ній, зокрема, вказується: «Під час і після польсько-чехословацького конфлікту Польща була піддана нищівній критиці радянською пресою. Ця критика здійснювалася за трьома напрямками:

1. Польщу зараховано до відвертих агресорів і порушників миру, що захоплює чужі землі для вирішення своїх внутрішніх проблем.

2. Рішуче вороже сприйнято концепцію спільного польсько-угорського кордону, чиняться інсинуації про прагнення Варшави до польсько-угорсько-румунського блоку під протекторатом Італії і скерованого, насамперед, у своїх намірах проти СРСР.

3. Думка про агресивність Польщі, її таємні угоди з Берліном, вироблена на прикладі розчленування Чехословаччини, використовується на кожному кроці для формування недовіри серед балканських країн». В інформації зазначається також, що «проблему Закарпатської Русі, яку радянська преса постійно називає Закарпатською Україною, потрактовано було на разі тільки в площині ворожої совітам концепції вісі Рим-Будапешт-Варшава» (САВ 1938: 41).

Незважаючи на це, польська дипломатія продовжувала відстоювати інтереси Будапешта перед Берліном. Як інформував посол Ю. Ліпський з німецької столиці до Варшави, стосовно угорських вимог він у розмові з А. Гітлером виділив питання про Закарпатську Русь, зробив акцент на стратегічному моменті по відношенню до СРСР, на комуністичну пропаганду, яка здійснювалася на цій території. У нього склалося враження, що канцлер дуже зацікавився цією проблемою (Документи и материалы 1981: 211).

20 жовтня 1938 р. «Gazeta Polska» опублікувала замітку «Підкарпатська Русь – база Радянського Союзу в Європі!» з підзаголовком «Сенсаційна інструкція Комінтерну для чеських комуністів». Розкриваючи зміст останньої, редакція акцентувала увагу на завданні, яке нібито Виконком Комінтерну поставив перед комуністами: намагатися втримати єдність краю з Чехословаччиною при збереженні автономії, гарантуючи повну свободу політичним партіям. «Якщо не вдасться реалізувати цього плану, то компартія повинна прагнути до встановлення самостійної Підкарпатської Русі» (Ruś Podkarpacka 1938).

2 листопада міністри закордонних справ Німеччини та Італії Й. Ріббентроп і Г. Чіано у присутності делегацій чехословацького та угорського урядів (до складу першої входив А. Волошин) оголосили

своє арбітражне рішення про передачу частини Закарпаття, а також Південної Словаччини Угорщині.

Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами, однак продовжувала залишатись у складі Чехословаччини, що перешкоджало утворенню спільного польсько-угорського кордону, а, отже, змусило Варшаву і Будапешт активізувати свої дипломатичні зусилля, а також терористичні акції в краї. Причому, якщо Угорщина відверто зазіхала на все Закарпаття, то Польща і Румунія прагнули оволодіти окремими територіями в Словаччині і Закарпатській Україні (Венгрия 1962: 143; Баран 1995: 121; Вегеш 2004: 139–141; Швагуляк 2000: 303).

На підготовку нових польсько-угорських акцій проти Закарпатської України проливає світло кодована телефонограма угорського посла у Варшаві А. Хорі своєму міністру закордонних справ К. Кані від 9 листопада 1938 р. У ній посол повідомляв, що разом з керівництвом польського МЗС він розглядав різні варіанти розв'язання питання про подальшу долю краю: «Однією з формул може бути заява про те, що русинське населення попросило ввести в Русинську область одночасно угорські та польські війська. Таку акцію можна було би швидко підготувати або організувати. Можна обрати і таке рішення: увійшовши в Русинську область, угорські війська звернуться за підтримкою до польської армії. Про це, зрозуміло, потрібно буде задалегідь домовитись» (Тернистий шлях 2007: 164–165).

18 листопада за розпорядженням Ю. Бека були підготовлені інструкції для послів у Парижі, Лондоні, Москві, Римі і Берліні, де було чітко зазначено, що першочерговим завданням уряду є спільний кордон з Угорщиною саме в Підкарпатській Русі, оскільки зайняття нею останньої зменшить небезпеку виникнення осередку подальших ускладнень і політичних непорозумінь, перешкодить зовнішнім чинникам використовувати край для антипольських акцій (Schimitzek 1976: 315).

Про те, наскільки важливе значення Польща надавала приєднанню усього Закарпаття до Угорщини, а, отже, створенню з нею спільного кордону, свідчив запис бесіди радника посольства Німеччини у Варшаві Р. Шелії з віце-директором політичного департаменту МЗС Другої Речі Посполитої Т. Кобилянським 18 листопада 1938 р. Останній сказав: «Міністр не може говорити так відверто, як ми можемо говорити. Питання про Карпатську Русь має для нас вирішальне значення. Ви бачите, який неспокій викликає це питання в наших українських областях. Ми придушуємо і будемо придушувати цей неспокій. Не робіть для нас неможливим проведення нашої політики. Якщо Карпатська Русь увійде до Угорщини, то Польща буде згідна пізніше

виступити на боці Німеччини в поході на Радянську Україну. Якщо ж Карпатська Русь залишається осередком неспокою, то такий виступ ви зробите для нас неможливим. Пам'ятайте, про що йде мова» (Год кризиса 1990: 105; СССР в борьбе 1971: 82).

Приблизно у такому ж дусі висловлювався і польський посланник в Ірані Я. Каршо-Седлевський. У розмові з радником німецького посольства у Варшаві 28 грудня він висловив припущення, що через декілька років Німеччина воюватиме з Радянським Союзом, а Польща підтримає її добровільно чи вимушено у війні. А тому, мовляв, для його країни краще до конфлікту цілком визначено стати на бік Третього райху, оскільки її територіальні інтереси на заході і політичні прагнення на сході, насамперед в Україні, можуть бути забезпечені лише шляхом заздалегідь досягнутої польсько-німецької угоди (Год кризиса 1990: 162).

Стурбованість Польщі політикою А. Гітлера зміцнювали і висловлювання західних діячів. Як впливає з інформації її посла у Вашингтоні Є. Потоцького про тривалу бесіду з прибулим на батьківщину на відпочинок американським послом у Франції В. Буллітом 19 листопада, останній говорив про українську проблему і про німецькі посягання на Україну. Він стверджував, що Берлін нібито має цілком сформований «український штаб», який повинен у майбутньому взяти в свої руки владу в Україні і створити там незалежну державу під егідою Третього райху. Така Україна, продовжував В. Булліт, становитиме для Польщі велику небезпеку, оскільки справлятиме безпосередній вплив на українців у Східній Малопольщі. Він також додав, що нацистська пропаганда цілком здійснюється в українсько-націоналістичному напрямку, а базою для цих дій в майбутньому повинна послужити «карпаторуська Україна», в існуванні якої гітлерівці безперечно зацікавлені, головним чином, зі стратегічних міркувань (Год кризиса 1990: 112).

Польські дипломати звернули увагу і на коротке повідомлення під назвою «Основна сила Карпатської України не порушена», що було надруковане в часописі «Свобода. Український щоденник» 3 грудня 1938 р., який виходив у США. У ньому зазначалось, що після Віденського арбітражу Карпатська Україна втратила лише 12 відсотків території, тоді як чехи і словаки відповідно 31 і 21 відсотки. А тому «неповажно виглядає, коли хто говорить про нежиттєздатність Карпатської України» (Основна сила 1938).

Тривожна інформація про сепаратистські настрої українського населення в Польщі надходила від її спецслужб. Зокрема, у їхньому повідомленні від 19 січня 1939 р. вказувалося на посилення «агітації українців за відокремлення східних земель від Польщі, за створення України» (Украинские 2012: 33).

Відстежуючи реакцію західних українців на події в Закарпатті, польські спецслужби дійшли наступного висновку: «Поява Закарпатської Русі стала іскрою, яка спонукала до дій усі організації і товариства, пробудила надії на швидке виникнення “Великої України”, початок якої вони вбачали саме в Закарпатській Русі. Під впливом даного повідомлення відбулася консолідація українського суспільства, яке раніше було розколотим і піддавалося впливу різноманітних партій» (Украинские 2012: 59).

Як відомо, 14 березня 1939 р. Вермахт вступив на територію Чехії, а угорські війська за згодою Берліна перейшли кордон в районі Мукачева, зламавши опір чехословацької армії, незважаючи на те, що новообраний сойм Карпатської України проголосив її самостійність.

А. Волошин від імені уряду Карпатської України звернувся з проханням до Берліна «взяти до відома проголошення нашої самостійності під патронатом німецької імперії» (Цит. за: Пушкаш 2006: 272).

У польське зовнішньополітичне відомство надходила інформація, що угорські агресори наштовхнулися на запеклий опір Карпатської Січі та вояків-українців чеської армії. «Волошинці розпускають чутки, – зазначалося в ній, – про те, що під вечір мають прибути два німецькі транспорти для надання допомоги українцям» (ААНс 1939: 162).

15 березня німецький консул Г. Гофман передав А. Волошину заяву свого МЗС, в якій пропонувалося «наступаючим військовим частинам Мадярщини на широкому фронті проти Карпатської України... не ставити опір» (Шандор 1996: 338–339).

Як відомо, в ході кровопролитних боїв з угорськими агресорами захисники Карпатської України зазнали поразки і протягом 15–18 березня Закарпаття було окуповане. Слід зауважити, що на допомогу угорцям з півночі прийшли направлені урядом польські добровольці, які заатакували Карпатську Січ (Детальніше про це: Вегеш 2004: 331–337; Вони боронили 2002: 328–354; Пушкаш 2006: 267–287). Поляки брали також участь у розправі над захисниками краю, котрі під натиском угорців відходили на територію Речі Посполитої. На це, зокрема, проливає світло лист і рапорт співробітника польського посольства у Берні Є. Стемповського на ім'я віце-прем'єра еміграційного уряду С. Кота від 29 жовтня 1940 р., де характеризуються причини наростання ворожнечі в українсько-польських відносинах. «Для оцінки цього явища, – зазначалося тут, – варто зважити, що власне в цій прикордонній місцевості у 1938–1939 рр. мали місце незаконні страти польською поліцією і КОП українців. Небажаних осіб офіційні особи з поліції та КОП підводили до угорського кордону і там без жодних формальностей убивали. Восени 1939 р., після опадання листя з дерев, у кількох місцях були знайдені трупи українців,

жертв цих страт. Один з урядників станіславівської політичної поліції, котрий брав участь у цих операціях і перейшов після початку війни на службу до угорців, зізнався щодо походження знайдених решток. Очевидно, що такого роду насильства і безправ'я завше викликають різку реакцію» (Stęrowski 1993: 260).

Німецький дозвіл угорцям на агресію проти Карпатської України, ліквідація «українського П'ємнту» викликали значне задоволення в польських урядовців. Частина з них сподівалася, що Берлін вже не буде жонглювати жупелом «Великої України». Інші, зокрема дипломати, були обережнішими в таких прогнозах. «Принаймні зовні українське питання втратило значення й актуальність», – повідомляв у своє МЗС 25 квітня 1939 р. польський консул у Відні. Водночас він звертав увагу на наступне: його численні німецькі співрозмовники з військового і дипломатичного середовища були впевнені, що українська проблема незабаром вибухне в самій Речі Посполитій (AAND 1939: 137; Свідерська 2000: 450–451).

Таким чином, Польща різко негативно відреагувала на державотворчі процеси в Карпатській Україні, побоюючись їхнього впливу на підпорядковані їй українські землі і розглядаючи край як «український П'ємонт», з якого могло початися створення «Великої України» під німецьким патронатом.

Польське прагнення безпосереднього сусідства з угорцями випливало з бажання ліквідації небезпеки утворення карпатоукраїнської держави і запобігання обходження Польщі з флангу ворожими силами, побоювання використання української проблеми Третім райхом, а також створення бар'єру для гітлерівської агресії з допомогою «нейтрального блоку».

ЛІТЕРАТУРА

Баран 1995 - *Баран О.* Мадярська окупація Закарпаття в 1939 р. // Український історик. 1995. № 14. С. 119–136.

Богів, Задорожний 1999 - *Богів О., Задорожний В.* Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939). Ужгород: Патент, 1999. 91 с.

Вегеш 2004 - *Вегеш М.* Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. 414 с.

Венгрия 1962 - Венгрия и Вторая мировая война: секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / сост. М. Адам и др. М.: Иностранная литература, 1962. 367 с.

Вони боронили 2002 - Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії визвольної боротьби закарпатських українців / Ред. М.М. Вегеш. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.

Год кризиса 1990 - Год кризиса, 1938–1939: Документы и материалы: в 2 т. Т. 1 (29 сентября 1938 г. – 31 мая 1939 г.) / Под ред. Л.Ф. Ильичева. М.: Политиздат, 1990. 555 с.

Гранчак 1995 - *Гранчак І.* Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена // Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918–1945). Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 264–273.

Документы и материалы 1981 - Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937–1939: в 2 т. Т. 1 (ноябрь 1937–декабрь 1938 гг.) / Под ред. А. Бондаренко, И. Земскова и др. М.: Политиздат, 1981. 302 с.

Домбровскийкий 2012 - *Домбровскийкий Д.* Польша і Закарпаття: 1938–1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.

Злепко 1994 - *Злепко Д.* Українське питання у 1938–1939 роках і Третій райх // Записки НТШ: Праці історико-філософської секції. Львів, 1994. Т. ССХХVIII. С. 249–308.

Косик 1993 - *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів: Атлас, 1993. 659 с.

Куп'як 1991 - *Куп'як Д.* Спогади не розстріляного. Торонто; Нью-Йорк, 1991. 431 с.

Марьяна 2003 - *Марьяна В.* Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. М.: Новый хронограф, 2003. 304 с.

Нова Свобода 1938 - Нова Свобода. 1938. 11 жовтня.

Основна сила 1938 - Основна сила Карпатської України ненарушена // Свобода. Український щоденник. 1938. 3 грудня.

Пушкаш 2006 - *Пушкаш А.* Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945. М.: Европа, 2006. 564 с.

Рассекреченные документы 2009 - Рассекреченные документы Второй мировой войны // Завтра может быть уже поздно... Вестник МГИМО-Университета. М., 2009. С. 405–598. Спецвыпуск.

Свідерська 2000 - *Свідерська Н.* Українське питання в європейській політиці навесні 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. № 7. С. 445–458.

Системная история 2006 - Системная история международных отношений: в 2 т. / Ред. А. Богатуров. М.: Культурная революция, 2006. Т. 1. 406 с.

СССР в борьбе 1971 - СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 – август 1939 гг.): Документы и материалы / редкол.: А.А. Громыко и др. М.: Политиздат, 1971. 671 с.

Тернистый шлях 2007 - Тернистый шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.» / упоряд. О.Д. Довганич та О.М. Корсун. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 2007. 749 с.

Украинские 2012 - Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1: 1939–1943 / Под ред. Н. Артизова. М.: РОССПЭН, 2012. 878 с.

Шандор 1996 - *Шандор В.* Спомини. Карпатська Україна. 1938–1939. Ужгород: ММП «Гражда», 1996. Т. 1. 388 с.

Швагуляк 2000 - *Швагуляк М.* Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 296–320.

AANa 1938 - Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zespół 322. Ministerstw Spraw Zagranicznych. Departament Polityczno-Ekonomiczny. Wydział Wschodni 1918–1939. Sygnatura akt 5319. Ukraińcy w Czechosłowacji i Rumunii – działalność polityczna. Raporty, korespondencja. 1938 r. 35 k.

AANb 1938 - Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół 322. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Departament Polityczno-Ekonomiczny. Wydział Wschodni. 1918–1939. Sygnatura akt 6593. Instrukcja MSZ dla posła RP w Budapeszcie. 1938 r. 5 k.

AANc 1939 - Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół 322. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Departament Polityczno-Ekonomiczny. Wydział Wschodni. 1918–1939. Sygnatura akt 5463. Czechosłowacja. Ruch narodowościowy i separatystyczny na Rusi Zakarpackiej i popieranie go przez Polskę. Korespondencja, raporty, prasa. Tom VII. 1939 r. 301 k.

AANd 1939 - Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół 474. Ambasada Rzeczypospolitej w Berlinie. 1920–1939. Sygnatura akt 388. Prasa niemiecka. 156 k.

Batowski 1977 - Batowski H. Europa zmierza ku przepaści. Poznań: Wyd-wo poznańskie, 1977. 526 s.

CAW 1938 - Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie. Zespół Oddział II Sztab Główny. 1938–1939. Sygnatura akt 1.303.4.5470. Korespondencja, prasa o Rusi Zakarpackiej, 45 k.

Diariusz 1972 - Diariusz i teki Jana Szembeka (1935–1945). T. IV. (1938–1939) / Oprac. Zarański J. London: Orbis Limited, 1972. 804 s.

Kupliński 1996 - *Kupliński J.* Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku // Wojskowy Przegląd Historyczny. 1996. № 4. S. 65–83.

Noël 1966 - *Noël L.* Agresja niemiecka na Polskę / Oprac. Zabełto S. Warszawa: Instytut wydawniczy PAX, 1966. 418 s.

Nowak 2000 - *Nowak M.* Narodowa demokracja wobec mniejszości ukraińskiej w przededniu II wojny światowej // Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej. Materiały z konferencji naukowej pod red. W. Bonusiaka. Rzeszów, 2000. S. 9–19.

Prowokacje przybyłych 1938 - Prowokacje przybyłych elementów ukraińskich // Gazeta Polska. 1938. 19 października.

Ruś Podkarpacka 1938 - Ruś Podkarpacka bazą Związku Sowieckiego w Europie (sensacyjna instrukcja Kominternu dla czeskich komunistów) // Gazeta Polska. 1938. 20 października.

Schimitzek 1976 - *Schimitzek S.* Drogi i bezdroża minionej epoki. Wspomnienia z lat pracy w MSZ (1920–1939). Warszawa: Interpress, 1976. 480 s.

Sprawa Polska 1958 - Sprawa Polska pod czas II wojny światowej. Warszawa: Prasa, 1958. 595 s.

Stępowski 1993 - *Stępowski J.* W dolinie Dniestru. Listy o Ukrainie. Warszawa: LNB, 1993. 349 s.

Tomaszewski 1979 - *Tomaszewski J.* Dokumenty o stosunkach rumuńsko-polskich po konferencji monachijskiej // Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej.

1979. Nr. XV. S. 49–62.

Wiek Nowy 1938 - Wiek Nowy. 1938. 11 października.

REFERENCES

Baran, O. (1995) Madyars'ka okupatsiya Zakarpattya v 1939 r. [Hungarian occupation of the Transcarpathia]. *Ukrains'kiy istorik*. 14. pp. 119–136.

Bogiv, O. & Zadorozhnyi, V. (1999) *Karpats'ka Ukraïna (Pidkarpats'ka Rus') u mizhnarodnikh vidnosinakh (traven' 1938 – berezen' 1939)* [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Rus) in the international relations (May 1938 – March 1939)]. Uzhhorod: Patent.

Vegesh, M. (2004) *Avgustin Voloshin i Karpats'ka Ukraïna* [Augustyn Voloshyn and Carpathian Ukraine]. Lviv: ZUKTs.

Sikachev, N.N. (1962) *Vengriya i Vtoraya mirovaya voyna: sekretnyye diplomaticheskie dokumenty iz istorii kanuna i perioda voyny* [Hungary and Second World War: secret diplomatic documents of the eve and the course of war]. Moscow: Inostrannaya literatura.

Vegesh, M.M. (2002) *Voni boronili Karpats'ku Ukraïnu: Narisi istorii vizvol'noi borot'bi zakarpats'kikh ukraïntsviv* [They defended of Carpathian Ukraine: essays of histories of the liberation struggle of transcarpathian Ukrainians]. Uzhhorod: Karpati.

Ilichev, L.F. (1900) *God krizisa, 1938–1939: Dokumenty i materialy: v 2 t.* [The year of crisis, 1938–1939. Documents and materials in two vols]. Vol. 1. Moscow: Politizdat.

Granchak, I. (1995) Zakarpattya v mizhnarodnikh vidnosinakh naperedodni ta v period Myunkhena [Transcarpathia in the international relations of the eve of the Munich]. In: Granchak, I. (ed.) *Narisi istorii Zakarpattya* [Essays of the History of Transcarpathia]. Vol. 2. Uzhhorod: Zakarpattya. pp. 264–273.

Bondarenko, A., Zemskova, I. et al. (1981) *Dokumenty i materialy kanuna Vtoroy mirovoy voyny: v 2 t.* [Documents and materials of the eve of Second World War: In 2 vols]. Vol. 1. Moscow: Politizdat.

Dombrovskiy, D. (2012) *Pol'shcha i Zakarpattya: 1938–1939* [Poland and Transcarpathia: 1938–1939]. Kyiv: Tempora.

Zlepko, D. (1994) Ukraïns'ke pitannya u 1938–1939 rokakh i Tretiy raykh [Ukrainian question in period 1938–1939 and the Third Reich]. *Zapiski NTSh: Pratsi istoriko-filosofs'koï sektsii*. 232. pp. 249–308.

Kosik, V. (1993) *Ukraïna i Nimechchina u Drugiy svitoviy viyni* [Ukraine and Germany WW2]. Paris; New York; Lviv: Atlas.

Kupyak, D. (1991) *Spogadi ne rozstrilyanogo* [The memories of a non-shot]. Toronto; New-York: [s.n.].

Maryina, V. (2003) *Zakarpatskaya Ukraina (Podkarpatskaya Rus') v politike Benesha i Stalina* [Transcarpathian Ukraine (Subcarpathian Rus') in the politics of Stalin and Benesz]. Moscow: Novyy khronograf.

Nova Svoboda. (1938) 11th October.

Anon. (1938) Osnovna sila Karpats'koï Ukraïni nenarushena [The main power

of Carpathian Ukraine is not destroyed]. *Svoboda. Ukraïns'kiy shchodennik*. 3rd December.

Pushkash, A. (2006) *Tsivilizatsiya ili varvarstvo: Zakarpat'e 1918–1945* [Civilization or Barbarism: Transcarpathia 1918–1945]. Moscow: Evropa.

Chechevishniokov, A.L. (ed.) (2009) *Zavtra mozhet byt' uzhe pozdno...* [Tomorrow maybe too late ...]. Moscow: Moscow State Institute of International Relations. pp. 405–598.

Sviderska, N. (2000) Ukraïns'ke pitannya v evropeys'kiy polititsi navesni 1939 roku [The Ukrainian question in European policy in the spring of 1939]. In: Isaevich, Ya. (ed.) *Ukraïna: kul'turna spadshchina, natsional'na svidomist', derzhavnist'* [Ukraine: cultural heritage, national consciousness and statehood]. Vol. 7. Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine. pp. 445–458.

Bogaturov, A. (2006) *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnykh otnosheniy: v 2 t.* [The Systemic History of International Relations: In two vols]. Vol. 1. Moscow: Kul'turnaya revolyutsiya.

Gromyko, A.A. et al. (eds) (1971) *SSSR v bor'be za mir nakanune Vtoroy mirovoy voyny (sentyabr' 1938 – avgust 1939 gg.)* [The USSR in the fight for peace of the eve of WW2 (September of 1938 – August of 1939)]. Moscow: Politizdat.

Dovganich, O.D. & Korsun, O.M. (eds) (2007) *Ternistiy shlyakh do Ukraïni: Zbirk arkhiivnikh dokumentiv i materialiv "Zakarpattya v evropeys'kiy polititsi 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 rr."* [A difficult way to Ukraine: The collection of archival documents and materials "The Transcarpathia in European policy in 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946"]. Uzhhorod: Zakarpattya.

Artizov, N. (ed.) (2012) *Ukraïnskie natsionalisticheskie organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty: v 2 t.* [Ukrainian Nationalist Organisations WWI. Documents in two vols]. Vol. 1. Moscow: ROSSPEN.

Shandor, V. (1996) *Spomini. Karpats'ka Ukraïna. 1938–1939* [The Memoires. Carpathian Ukraine. 1938–1939]. Vol. 1. Uzhhorod: Grazhda.

Shvagulyak, M. (2000) Ukraïns'ke pitannya v mizhnarodnikh politichnikh krizakh peredodnya Drugoi svitovoi viyni (1938–1939) [The Ukrainian Question in International Political Crisis's of the eve of Second World War (1938–1939)]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriya istorichna*. 35–36. pp. 296–320.

The Archive of New Records in Warsaw (AAN) (1938a). *Ukraïncy v Czechosłowacji i Rumunii – działalność polityczna. Raporty, korespondencja* [Ukrainians in Czechoslovakia and Romania – political activities. Reports, correspondence]. Ministries of Foreign Affairs. Political and Economic Department. Eastern Division 1918-1939. Reference number 5319. 322 (In Polish).

The Archive of New Records in Warsaw (1938b) *Instrukcja MSZ dla posta RP w Budapeszcie* [The Instruction for the Polish Ambassador in Budapest]. Ministry of Foreign Affairs. Political-Economy Department. Eastern Office 1918–1939. 6593 (In Polish).

The Archive of New Records in Warsaw (1939a) *Czechosłowacja. Ruch narodowościowy i separatystyczny na Rusi Zakarpackiej i popieranie go przez Polskę. Korespondencja, raporty, prasa* [Czechoslovakia. The national and separatist movement in Transcarpathian Rus and its support by Poland. Correspondence,

reports, press]. Vol. 7. Ministry of Foreign Affairs. Political-Economy Department. Eastern Office 1918–1939. 5463 (In Polish).

The Archive of New Records in Warsaw (1939b) *Ambasada Rzeczypospolitej w Berlinie* [Polish Embassy in Berlin]. 388.

Batowski, H. (1977) *Europa zmierza ku przepaści* [The Europe goes to the abyss]. Poznań: Wyd-wo poznańskie.

The Central Military Archive in Rembertow (CAW) (1938). *Korespondencja, prasa o Rusi Zakarpackiej* [Correspondence and press about Transcarpathian Rus]. Department II of the Main headquarters. 1938–1939. Sygn. 1.303.4.5470 (In Polish).

Szembek, J. (1972) *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935–1945)* [Jan Szembek's Diary and Folders. 1935–1945]. Vol. 4. London: Orbis Limited.

Kupliński, J. (1996) *Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku* [The Polish sabotages activity in Transcarpathian Rus' in 1938]. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. 4. pp. 65–83.

Noël, L. (1996) *Agresja niemiecka na Polskę* [The Germany Invasion to Poland]. Warsaw: Instytut wydawniczy PAX.

Nowak, M. (2000) [The Polish national democracy toward the Ukrainian minority in the eve of WWII]. *Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej* [Poles and Ukrainians in WWII]. Proc. of the Conference. Rzeszów. pp. 9–19 (In Polish).

Anon. (1938a) *Prowokacje przybyłych elementów ukraińskich* [The provocation of the Ukrainians elements]. *Gazeta Polska*. 19th October.

Anon. (1938b) *Ruś Podkarpacka bazą Związku Sowieckiego w Europie* (sensacyjna instrukcja Kominternu dla czeskich komunistów) [Carpathian Rus as the base of the Soviet Union in Europe (The sensational instruction by Cominterne for Czech Communists)]. *Gazeta Polska*. 20th October.

Schimitzek, S. (1976) *Drogi i bezdroża minioniej epoki. Wspomnienia z lat pracy w MSZ (1920–1939)* [The roads and impassability of the past epoch. The memoirs from the years of work in Ministry of Foreign Affairs (1920–1939)]. Warsaw: Interpress.

Anon. (1958) *Sprawa Polska pod czas II wojny światowej* [The Polish Affair in WWII]. Warsaw: Prasa.

Stępowski, J. (1993) *W dolinie Dniestru. Listy o Ukrainie* [In the Dniester Valley. The Letters about Ukraine]. Warsaw: LNB.

Tomaszewski, J. (1979) *Dokumenty o stosunkach rumuńsko-polskich po konferencji monachijskiej* [Documents about Romanian-Polish Relations after the Munich Conference]. *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*. 15. pp. 49–62.

Wiek Nowy. (1938). 11th October.

Трофимович Володимир Васильович – доктор історичних наук, завідувач кафедри історії Національного університету «Острозька академія» (Україна).

Трофимович Владимир Васильевич – доктор исторических наук, заведующий кафедрой истории Национального университета «Острозская академия» (Украина).

Volodymyr V. Trofymovych – The National University of Ostroh Academy (Ukraine).

E-mail: v.trofymovych@rambler.ru

Трофимович Лілія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Національної Академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного (Україна).

Трофимович Лилия Владимировна – кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных наук Национальной академии сухопутных войск им. гетмана П. Сагайдачного (Украина).

Liliya V. Trofymovych – Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy (Ukraine).

E-mail: l.trofymovych@hotmail.com